

jubilej Družbe Isusove 1814.–2014. Jubilee of the Society of Jesus 1814.–2014.

*Družba Isusova obilježava 200–tu obljetnicu, otkako ju je 7. kolovoza 1814. papa Pio VII. ponovno uspostavio. Nakon što je 1773. ukinuta, ona je ipak preživjela u pravoslavnoj Rusiji i protestantskoj Pruskoj, jer tamošnji vladari (Katarina II. i Friedrich II.) nisu proglasili breve o ukinuću. Od 1814. Družba opet djeluje u cijelome svijetu. — Tijekom ove godine objavljuvat ćemo priloge o isusovačkome redu u svijetu i kod nas pod naslovom »Jubilej Družbe Isusove 1814.–2014.«**

Prvi koraci prema ponovnoj uspostavi

Paul Oberholzer — Povijesni institut Družbe Isusove, Rim

Kada je papa Pio VII. 7. kolovoza 1814. bulom *Sollicitudo omnium Ecclesiarum* Družbu Isusovu probudio na novi život, bilo je već oko 600 isusovaca raspodijeljenih u Rusiju, Kraljevstvo Napulja i Sicilije, SAD, Englesku i Francusku. Kada je Družba Isusova doista bila ponovno uspostavljena? Kakvo značenje ima čin Pija VII. za identitet isusovaca?

Dokinuće 21. srpnja 1773. od Klementa XIV. zbililo se na pritisak katoličkih dvorova, prije svega iz Španjolske, no papa ga u stvari nikada nije želio. To je bilo moguće jer su u tom predsekularnom svijetu duhovna i svjetovna moć bile najtješnje međusobno isprepletene. Uz papin zahtjev da Katoličku Crkvu ravna po cijelom svijetu, postavio se zahtjev knezova da nadgledaju društveno relevantne poteze svoje vladavine, a tu su spadali i crkveni potezi.

Mogućnost nadživljavanja Družba je imala samo tamo gdje je neki suveren zabranio mjesnim biskupima pročitati breve o dokinuću. Upravo je to učinila pravoslavna carica Katarina II., koja je htjela da svoje carstvo, koje se smatralo zaostalim, prosvjetli prema apsolutističkom konceptu i katoličku manjinu stavi u što je moguće veću neovisnost od Svete stolice. Ta je politika dobila veću važnost kad je 1772. jedno područje u istočnoj Poljskoj s 800.000 katolika i 201 isusovcem potpalo pod njezinu vlast. Ta se regija g. 1773., zbog te promjene vladavine, nalazila u situaciji totalnog preokreta. Mjerodavni mjesni biskupi rezidirali su izvan teritorija i znali da će dijelove svojih biskupija u Bjelorusiji uskoro izgubiti. Zato su isusovcima dali uputu da pričekaju — sigurni da će novi mjesni biskup provesti

* Tri priloga koji slijede preuzeti su iz godišnjaka »Isusovci 2014.« koji je tiskan u Rimu na engleskom, španjolskom, francuskom, talijanskom i njemačkom jeziku.

ukinuće. U toj je situaciji provincijal, koji je rezidirao u Varšavi, imenovao rektora kolegija u Polocku, Stanislava Czerniewicza viceprovincijalom u Bjelorusiji. Dopis ne nosi nikakva znaka raspoloženja propasti, štoviše, govori o izgradnji Katoličke crkve i Družbe Isusove.

Različiti faktori omogućili su u godinama poslije 1773. nadživljavanje Družbe Isusove u Bjelorusiji. To su najprije bili neki isusovci koji su se odlučili nastaviti svoj redovnički život. Bili su uvjereni da će time više odgovoriti Papinoj volji nego da su se sami dokinuli i nadali se boljim vremenima.

Drugo, carica Katarina je u isusovcima gledala vjerne podložnike i dobre učitelje. Time što ih je cijenila, očitovala je svoj suverenitet i neovisnost od drugih monarha i osobito od Pape. Proglašavanje bilo kakvih papinskih odluka ona je u svome carstvu zabranila.

Treće, Stanislav Sistrzencewicz bio je obraćenik iz litvanskog plemstva kojega je Katarina postavila biskupom za carstvo. On je dobio zadatak da se potruži oko priznanja biskupije koju je Katarina planirala i kasnije Mohilevske nadbiskupije. S time je službeno bio povezan proglas brevea o ukinuću. No Sistrzencewicz je dobro znao da će mu u tom slučaju Katarina oduzeti službu. On je stoga odlučio graditi svoj put između opomena Nuncija iz Varšave i naloga Katarine iz St. Petersburga.

Nuncij u Varšavi, zastupnik Svete stolice, promatrao je izgradnju crkvene organizacije u Bjelorusiji, ali nije smio ugroziti projekt zahtjevima papinske kompetencije. Uz to je Sistrzencewicza morao uvijek nanovo opominjati da proglasi breve o ukinuću iako je točno znao da su njemu za to ruke vezane. No je li nuncij doista želio kraj isusovaca u Bjelorusiji ili je to činio samo kao gestu naklonosti prema Burboncima? Uvijek se nanovo pretpostavlja da je on bio potajni isusovački prijatelj.

Papa je konačno mogao isusovcima zapovjediti da se pokore breveu. Samo: ni Klement XIV. ni Pio VII. to nisu nikada učinili. Ali iz političkih razloga oni nisu mogli donijeti ni ponovno službeno priznanje Reda. Značajno je da su i Papa i Državno tajništvo izbjegavali da ikada dođu u kontakt s bjeloruskim isusovcima. To je uvijek bio zadatak Sistrzencewicza kao posrednika. Kad je on, skršen, Nunciju ponudio svoju ostavku, taj je to kratko odbio.

Bjeloruski su isusovci Papu redovito informirali o svojoj egzistenciji i o djelatnosti. Njegovu očitu šutnju 1775. i njegovo usmeno, ali povjerljivo priznanje procjenjivali su kao jasan znak naklonosti. Taj način potajne suradnje dopušta zaključak da su se isusovci i Sveta stolica vodili dvostrukom strategijom: da ne povrijede breve o ukinuću u njegovu pravnom položaju i ujedno traže niše kako bi Družbi Isusovoj omogućili zakonito daljnje postojanje.

Czerniewicz je već u jesen 1773. zamolio Katarinu da se smije podložiti breveu o ukinuću da bi ispunio Papinu volju. U isto je vrijeme nanovo organizirao ekonomsku situaciju kolegija u Polocku i razgovarao s bjeloruskim guvernerom o unutrašnjoj konsolidaciji ostatka zajednice. Znao je da ga Katarina ne će poslušati. Sa svojom prethodnom poslušnošću isposlovao je uz to da ta tema nije tako brzo opet došla na popis stvari o kojima se raspravlja i da ne dode na zao

glas kako se je suprotstavio papinskim naredbama. Posljedica je bila da je bio imenovan provincijalom od biskupa Sistrzencewicza — dakako prema carskoj naredbi.

Već g. 1774. isusovci su upozorili da nedostaje novicijat čije je osnivanje ostvareno dvosmislenom intrigom. Tako je početkom 1778. Sistrzencewic predložio Nunciju da mu prenese jurisdikciju nad svim redovima u Rusiji, da bi mogao odlučnije nego dosad postupati protiv isusovaca. Pio VI. je najprije reagirao razdraženo, ali je ipak taj privilegij odobrio u kolovozu 1778. U srpnju 1779. Sistrzencewic je dao dopuštenje za otvaranje novicijata. Nuncij je reagirao ljutito i Državno se tajništvo opravdavalo na burbonskim dvorovima da se Sistrzencewic ogriješio nečuvenom preuzetnošću u tumačenju svojih ovlasti, čime je osujetio da bude dignut na kardinalsku čast. Tu su sigurno išle ruku pod ruku dvije isusovcima naklonjene strane: s jedne strane Czerniewicz i Katarina te Sveta stolica s druge strane. Kad su onda isusovci g. 1782. sazvali izvanrednu Generalnu kongregaciju, bio je Czerniewicz izbran za generalnog vikara i postavljena tri asistenta, jedan admonitor i provincijal. Kod biskupa su pismom opet za sebe zatražili pravo slobodnog izbora poglavara. Red je time u svojoj strukturi opet odgovarao pravilima od prije 1773. Da se Red u tom vremenu snabdije sa svim službama nije odgovaralo nijednoj administrativnoj nužnosti. Red je sad brojio 172 člana, što je odgovaralo stanju jedne male provincije. No poruka je bila jasna: cilj je bio ponovno uspostavljanje u cijeloj Crkvi — i to samo devet godina nakon papinskog ukinuća. Na to su svi bivši isusovci pohrlili u Bjelorusiju da bi se tamo opet priključili Redu. Mnogi drugi ostali su u svojoj domovini i privatno obnovili svoje zavjete. Bude li Družba Isusova opet uspostavljena, oni će odmah postati njezini članovi.

God. 1792/93. dopustio je vojvoda Parme bivšim isusovcima nastaviti njihov zajednički život i povezao se s Rusijom, odakle su 1794. došla trojica subraće i tamo uskoro nakon toga ustanovili novicijat. Papa se nije usudio dati odobrenje i držao je da njemu preostaje samo to da se čini kao da o tom ništa ne zna. God. 1797. opet je nakon trinaest godina jedan Nuncij stupio na rusko tlo, stanovao u jednom isusovačkom kolegiju, jeo sa zajednicom i kod jednog se isusovca ispovjedio. Znak nije mogao biti jasniji: Sveta stolica je egzistenciju isusovaca smatrala dobrom i pohvalila njihove pastoralne i sakramentalne usluge.

Pio VII. je 7. ožujka 1801., godinu dana nakon svoga izbora, odobrio Družbu Isusovu unutar granica Rusije. Tako je struja mladića pošla u Bjelorusiju da se tamo uključe u Družbu Isusovu.

Kad je Družba Isusova stvarno bila opet ustanovljena? Sigurno ne tek 1814. Već mnogo godina prije bili su učinjeni bitni koraci.

Ipak je papino odobrenje iz godine 1814. bilo za isusovački identitet na trostruki način konstitutivno: isusovci koji su preostali u Bjelorusiji tek su nakon g. 1773. imali želju Družbu Isusovu sačuvati kao Tijelo. Jedna skupina koja se formirala i orijentirala prema Ignaciju Lojolskom nije bila smatrana kao Družba Isusova. Tako se isusovci s izvanrednom Generalnom kongregacijom 1782. još nisu držali da su došli do cilja, jer za punu uspostavu bilo je potrebno odobrenje

od pape — slično kao što je i godine 1540. bula Pavla III. *Regimini militantis Ecclesiae* vrijedila kao rođendan Reda. Pa čak ni to još nije bilo dovoljno jer je takva potvrda došla 1801. Tu je nedostajala još univerzalnost. Kao potpuno uspostavljena Družba Isusova je vrijedila tek kad je Papa kao Kristov Namjesnik isusovcima opet podijelio poslanje da za naviještanja Radosne vijesti podu sve do granica zemlje.

Počeci nove Družbe

Miguel Coll — Papinsko sveučilište Gregorijana, Rim

»Nakon što smo žarkim molitvama zatražili božansku pomoć, čuli mišljenja i savjete mnogih od naše časne braće, i nakon što smo zapitali znanjem i punom apostolskom moći obdarene kardinale svete Rimske Crkve, razmislili smo da naredimo i odlučimo i zapovjedimo, kako se ovom našom konstitucijom, koja treba da ima vječnu valjanost, doista postigne te sva odobrenja i punomoći [s obzirom na Družbu Isusovu] koje su od Nas bile dane Ruskom carstvu i Kraljevstvu obiju Sicilija sada ... budu prošireni na cijelu našu Crkvenu državu i na svaku državu...«

Dne 7. kolovoza 1814. Pio VII. je dokidanjem brevea Klementa XIV. *Dominus ac Redemptor* (21. srpnja 1773.) ponovno uspostavio Družbu Isusovu (bula *Sollicitudo omnium Ecclesiarum*). Time je započela nova etapa ignacijevskog Reda koja je bila obilježena ponovnim oživljavanjem njemu vlastite tradicije i dojmliive apostolske snage.

Ponovno uspostavljanje Družbe jest tema koja je puno manje istražena od njezina ukinuća. Stereotip koji je bio raširen u 19. stoljeću o onome što bi trebalo biti navodno »isusovačko« proizveo je predrasude koje su konačno dovele do zatamnjena povijesnog razumijevanja. To je teška tema — ne samo zbog njezine složenosti, nego i zbog njezina polemičkog karaktera.

Ponovna uspostava nameće nekoliko pitanja: 1) Kad se ona dovršava? 2) U čemu su se isusovci 19. stoljeća razlikovali od svojih prethodnika? 3) Postoji li u Družbi Isusovoj kontinuitet od prije i poslije ukinuća? 4) Je li pravilno odnosno pravedno na isusovce poslije ukinuća u svakom slučaju primjenjivati atribut »konzervativni«?

Pio VII. je breveom *Catholicae fidei* (7. ožujka 1801.) službeno priznao Družbu Isusovu u Rusiji (oko dvije stotine članova) koje je zaštićivala Katarina II. Taj je breve potaknuo u sljedećem desetljeću val zahtjeva pojedinih skupina iz Europe i iz Sjedinjenih država koje su tražile odobrenje da se smiju pridružiti skupini u Rusiji. Papa je odobrio neke molbe pridošle iz Švicarske, Belgije, Nizozemske i iz Engleske.

Postojala su tri faktora koja su ubrzala ukinuće brevea pape Klementa: 1) U kući Burbonaca razbilo se jedinstvo u odnosu prema isusovcima; vojvoda Ferdinand iz Parme dokinuo je dekret o izgonu i potakao isusovce na povratak u njegovu državu i zamolio Katarinu II. za skupinu isusovaca iz Rusije (1793). Pio

VII. je 30. srpnja 1804. proširio breveom *Per alias* valjanost brevea *Catholicae fidei* na Kraljevstvo obiju Sicilija. Ferdinand IV., koji je bio pogođen događajima Francuske revolucije, zamolio je Papu da dopusti povratak isusovaca u Napulj. 2) Postupno odmicanje Pija VI. od opreznog odobravanja sve do izričite želje da opet uspostavi Družbu Isusovu. On je, doduše, umro prije nego što je mogao dati službenu izjavu. 3) Odlučnost Pija VII., koji je nakon svoga povratka u Rim odlučio ponovno uspostaviti Red da bi osigurao vjersku izgradnju nakon Revolucije.

1. Bula ponovne uspostave: značajni vidici i posljedice

A) Bula se osvrće na proširenje privilegija koje je Apostolska stolica dodijelila Rusiji i Kraljevstvu obiju Sicilija, »našoj crkvenoj državi i svim drugim državama i vladama«.

B) Ona ima sveopću i normativnu vrijednost.

C) Isusovcima se daje uputa na njihov zadatak mladeži u školama dijeliti katoličku vjersku pouku i odgajati ih u kolegijima i sjemeništima u pravom čudoređu. Nema nikakve upute za Duhovne vježbe.

Posljedice koje iz toga proizlaze:

A) General Tadeusz Brzozowski i njegovi službenici dobivaju ovlast da »sve koji budu zatražili prijam u Družbu Isusovu mogu slobodno i dopušteno prihvaćati i primati pod uvjetom da oni svoj način života prilagode propisima odobrenim Apostolskim konstitucijama Pavla III. i potvrđenim pravilima svetog Ignacija Lojolskog«.

B) Družba će moći voditi sjemeništa i kolegije i s odobrenjem biskupa održavati svoje službe.

C) Isusovce će papa uzeti pod svoju izravnu zaštitu. Papa pridržava za sebe i za svoje nasljednike pravo brinuti se za sve što će se smatrati potrebnim »da se Družba — ako bi se to smatralo potrebnim — održi zajedno, da se učvrsti i pročisti«.

Vjerna *Formuli Instituta* i *Ustanovama* Družba se predala svome zadatku ispunjena pokretnom snagom i apostolskom revnošću. Unatoč tome, ona je preuzela svoj prijašnji put koji je previše bio inspiriran politikom restauracija Bečkog kongresa. Zbog toga će biti neminovno da se isusovce povezano s antiliberalnom reakcijom. Njima su se služili apsolutistički principi kako bi osigurali stabilnost i nastavak starog poretka i na taj su način obnovili vezu koju im liberalno građanstvo nikad više ne će oprostiti, čiji je reformizam imao za svrhu neutraliziranje isusovaca.

2. Konsolidacija i širenje Družbe Isusove (1814–1853)

Generalat Luigija Fortisa (1820–1829). — Ruska je vlada odbijala hitne molbe o. generala Tadeusza Brzozowskog da otputuje u Rim i zadržala ga je sve do njegove smrti (1820.). XX. Generalna kongregacija izabrala je za njegova nasljed-

nika Luigija Fortisa. Postojala su tri osnovna problema: održavanje duhovnog i pravnog karaktera Instituta, odgajanje svojih članova i sposobnost za apostolat u kolegijima. Fortis se posvetio opsežnom programu ponovne uspostave, pri čemu nije doživio ništa manje teškoća, osobito nejedinstvo između različitih područja, prije svega u Italiji, s obzirom na ravnovjesje između starih tradicija i novih okolnosti.

Godine 1824. papa Leon XII. vratio je Družbi Rimski kolegij i crkvu svetog Ignacija i predao joj vođenje Plemičkog kolegija. Dvije godine kasnije papa je potvrdio privilegije i dodao još neke (bula *Plura inter*). Najveći se uspjeh oca Fortisa sigurno sastojao u tome da je on budućoj mladoj generaciji ostavio Družbu koja je mogla biti sigurna za svoje povijesno opstojanje. Godine 1820. bilo je oko 1300 isusovaca, 1829. već ih je bilo 2100.

Generalat Jana Roothana (1829–1853). — XXI. Generalna kongregacija je 9. srpnja 1829. izabrala Nizozemca Jana Roothana koji je kroz dvadeset i četiri godine svoga generalata izvršio odlučujući utjecaj na razvitak opet uspostavljene Družbe. Spominjemo najvažnije vidike.

1) Družba je u geografskom pogledu enormno narasla (sada se proteže do Sjeverne i Južne Amerike, Azije, Afrike i Australije i doseže broj od 5.209 članova, od toga 19% u prekooceanskim zemljama).

2) Roothan je napisao šest ekshortacija [pisma opomena i sokoljenja] cijeloj Družbi. Najvažnije su bile *De amore Societatis et Instituti nostri* («O ljubavi prema Družbi i našem Institutu», 7. srpnja 1830), *De Missionum exterarum desiderio excitando et fovendo* («O buđenju i promicanju želje za vanjskim misijama», 3. prosinca 1833) i *De spiritualium Exercitiorum S. P. N. studio et usu* («O studiju i primjeni Duhovnih vježbi svetog Ignacija», 27. prosinca 1834).

3) Osim pisama najvažniji je dokument bila nova verzija *Ratio studiorum* iz 1832. (to jest, sveopća pravila mjerodavna za odgojnu i obrazovnu djelatnost Družbe Isusove); teološki studij uključivao je i crkvenu povijest i crkveno pravo; u okviru filozofskih studija pojačana je uloga matematike, fizike i kemije. Humanistički su predmeti obogaćeni geografijom i poviješću i dano je uvijek veće značenje narodnim jezicima.

4) Nizozemski je general dao Duhovnim vježbama središnje mjesto u isusovačkom odgoju i životu. Roothan je objelodanio dvije verzije teksta duhovnih vježbi (*versio litteralis* i *versio vulgata*, 1835), promicao je pučke misije i apostolat molitve koji je osnovao o. Gautrelet. Svoje je napore osobito posvetio misijama u prekooceanskim zemljama. Osnovana su sjemeništa u Kini, Albaniji, Indiji, Siriji i na Otoku Réunion.

5) Postoji i jedan zanimljiv vidik. Česti kontakti Grgura XVI. (1831–1846) s Generalom dao je rimskom puku povoda, čini se, prvi put da je isusovački General dobio nadimak *Papa Nero*, crni papa. Znamo doduše da je Papa rijetko pitao za mišljenje oca Roothana; čini se prije da je on bio uvijek točno informiran od kompetentnog oca Roothana.

3. *Dodatno razmatranje: Družba isusova u 19. stoljeću*

Zahtjev Pija VII. za ponovnu uspostavu Družbe Isusove značio je obrat brevea o ukinuću Reda što ga je Klement XIV. izdao četrdeset i jednu godinu prije. Ponovna je uspostava bila težak i polagan proces. Protivnost i nazadak bili su osvjetljeni procvatom zvanja. U vremenu generalata o. Roothana učvrstila su se najvažnija i za identitet Instituta odlučujuća obilježja i praktično ostala sve do Drugog vatikanskog koncila.

Postavljamo pitanje s obzirom na kontinuitet Družbe Isusove koje se name-talo prije ukinuća i nakon ponovne uspostave, to jest, jesu li se brojni isusovci koji su u nju stupili prepoznali u svojim starim predšasnicima. Postavlja se, dakle, sljedeće pitanje: je li bilo moguće da se s tako velikim porastom zvanja moglo ići dalje, a da se zbog četiri desetljeća dugačkog nedostatka generacija prekinute tradicije ne ugrozi sama Družba? Najrašireniji odgovor na to pitanje glasi da je novoniknula Družba postala »konzervativnija« od one prije ukinuća. To znači da je ona preuzela životni stil sličniji »samostanskom« i da je apologetski stav nametnut povijesnim okolnostima izdao njezinu izvornu karizmu.

Napominjemo da u nekoj mjeri opravdana hipoteza diskontinuiteta može postati varljiva. Naslućivanju da bi nanovo uspostavljena Družba naličila nekoj »samostanskoj« kongregaciji potrebno je objašnjenje, ako ne čak i dokaz. Valja istaknuti da naglašavanje duhovnog i »komunitarnog« (zajedničarskog) života isključivo spada na 19. stoljeće. Trajno nastojanje da se duhovni život u Družbi strogo uredi ide sve do vremena oca Mercuriana (1573–1580) kojem zahvaljujemo Jezgru Ustanova, pravila za ministerije, (baštinjeno) održavanje sata za molitvu propisanog i za profesu, propise kućnog reda i *Ordo domus probationis* (»Pravila za kuću treće probacije«).

Ono što se zbiva u nanovo uspostavljenoj Družbi nije niti jednostavno niti se može svesti na simplifikacije. Mislimo, naprotiv, da je strukturalna napetost koja se nalazi u Institutu u 19. stoljeću istakla nekoliko osobitih vidika. Da se poslužimo primjerom iz slikarstva: nalik je na to kao da bi se — zamislimo li sliku ignacijevskog Reda — istaknuli tragovi jednog jačeg poteza bojom kako bi se osobito naglasile crte jednog već poznatog lika. Te istaknute »crte« bile su apologetska revnost, duhovna strast, ultramontanizam, revalorizacija kreposti i disciplinarno shvaćanje poslušnosti.

Sve to, povezano s legendarnom prošlošću Instituta učinilo je da su isusovci u svjetskom društvu postigli vidljiviju nazočnost. Njihov priznati antiliberalizam, zaštita i potpora sa strane bogatijih krugova društva vodila je u to da su isusovci opet postali meta mnogostrukih kritika, premda su istodobno potakli zaslužne projekte za socijalnu pomoć.

Pitanje kontinuiteta, odnosno, diskontinuiteta Družbe Isusove s onom ranijom još je otvorena tema za povijesno istraživanje koju treba temeljito provesti. Treba priznati da unatoč naporima apsolutističkih sila nije bilo moguće povijest okrenuti unatrag. U 19. st. stoljeću svijet se već promijenio na političkoj, socijalnoj i kulturalnoj razini. Družba Isusova, koja je i bez vlastite volje bila odraz

vremena apsolutizma, nije mogla u njemu izbjeći promjene koje su nametale povijesne okolnosti.

Dakako da su i u Družbi Isusovoj postojale neke promjene kao odgovor na zahtjeve evolutivnog razvitka u svijetu. Najškakljivija točka je promjena koja se odigrala s obzirom na načelo besplatnosti izvršenih službi. Premda su se isusovci i dalje držali uzdržljivog životnog stila, obrazovanje na njihovim kolegijima nije više bilo besplatno. Troškovi za školu morali su biti natovareni na obitelji učenika. Za kuće profesora nije, zbog političkih nemira, bilo moguće preživljavanje.

Svijet 16. stoljeća u kojem je Družba Isusova nastala tristo godina kasnije pošao je putem kapitalizma i sekularističkog liberalizma. Obrambeni stav na koji su isusovci novouspostavljene Družbe bili upravo prisiljeni i nužna prilagodba novim ekonomskim potrebama odražavala se u jednom sve pragmatičnijem društvu protiv neovisnosti i vjerodostojnosti isusovaca. Smijemo, međutim, sa sigurnošću utvrditi da apostolska snaga Družbe Isusove nadvisuje svaku procjenu.

Brojna zvanja u Družbu Isusovu što ih je bilo nakon 1814. bila su prožeta jakom revnošću i velikom ljudskom i vjerskom velikodušnošću; ta činjenica čini nemogućim da se ozbiljno ustvrdi da je to mnoštvo zvanja bilo samo izraz konzervativnog duha Crkve i Družbe Isusove u 19. stoljeću. Jesmo li doista sigurni da vjernost onih herojskih muževa duhu svetog Ignacija i njihov kontinuitet s isusovcima iz 1773. smijemo dovoditi u sumnju?

Južna Amerika: povratak na »isusovačke ruševine«

Martin M. Morales — Papinsko sveučilište Gregorijana, Rim

Za isusovce koji su se g. 1914. pripravljali na stoti jubilej ponovne uspostave Družbe bilo je važno utvrditi kako su se naši predšasnici pri povratku na područja svoga apostolata ponašali prema starim misijama. I opet će onome koji gleda u prošlost morati doći u pomoć pisana povijest. Nebrojene je stranice stara Družba napisala o svojem misionarskom djelovanju, o »cvatućem kršćanstvu« stare Paragvajске provincije, o japanskim mučenicima sve do misija u Kini gdje su isusovci carskom dvoru priopćavali znanje o vremenu i prostoru. Iznad svih protivnosti isticali su se izvještaji iz misija kao svjetionici na visini.

Upravo je apologetska funkcija misijskih izvještaja dala povod i nadahnjivala kritiku i izazvala dalji niz spisa koji su htjeli dokazati upravo suprotno. Pomoću literature koja se usmjeravala protiv povijesnih spisa na području apostolata mogao se utvrditi politički duh isusovaca, njihove ekonomske ambicije, paternalistički stil koji je primatelje misije držao u trajnom djetinjem stanju. Isusovačke misije nisu samo ušle u povijest, nego ponajviše u pisanje povijesti. To znači, one imaju svoje mjesto u prošlosti koja, kako kaže sam pojam, više ne postoji, ali koja opet oživljuje u literaturi koja se služi i protivnim znacima da bi istaknula odsutnost.

Da će opisivanje apostolske djelatnosti postati pravo borilište da bi se neutralizirale kritike koje su potjecali od ostalih područja, to je već shvatio o. José

Cardiel, jedan od najvećih kroničara stare Paragvajске provincije. U 18. su se stoljećū redukcije dizale kao arhetip misija. U svom djelu *Declaración de la verdad* (1758), u kojem je poduzeo da ispriča svakidašnji život seljaka, Cardiel misli da su njegove napisane stranice najbolje za obaranje majke svih prepirki: *Monita secreta o Instrucciones reservadas de los jesuitas* (1614). koje je napisao Jeronim Zahorowski, nakon što je napustio Red jer mu je bilo spriječeno svečano polaganje četiriju zavjeta. Njegovo djelo, tvrdi Cardiel, predstavlja istinu u »umjerenom stilu«.

Život u selima Gvaranija — s »njegovim poretком, temeljitošću, redovitošću, poslušom, oprezom, održavanjem običaja, s tom skromnošću, čistoćom i čudorednošću običaja, gospodin Rugalica (Sr. Libelista) je 'prikriveni tumač' koji obuzdava divlje životinje i ulijeva im toliko poštovanje pred svetim.« Cardielov izvještaj se naoko katkad isprepleće s posve imaginarnim putovanjem Voltairova *Candida* (1759). Zagrljaj oboje Nijemaca na tuđoj zemlji — »Candida« i »župnika komandanta« jedne redukcije — predstavlja paradoks literature koja je ispunjena strašću za dugačka putovanja, ali se ne pokreće dalje od Europe. I dok se oba Nijemca stapaju u jedan zagrljaj, život se u gvaranskim selima nastavlja.

Utvrđivanje kontinuiteta s poviješću misija za ponovno uspostavljenu Družbu Isusovu u 19. stoljećū bila je mogućnost za potvrdu vlastitog identiteta. Potvrditi identitet znači priznati da postoje razlike i preko onog što se navodi i što se želi. Povijesni će spisi pokušati ukloniti razlike koje mogu nastati između »stare« i »nove« Družbe. Tako o. Antonio Astrain u uvodu svoje povijesti (1902) kaže: »Oznake ['stara' i 'nova' Družba] imaju čisto kronološko značenje jer, ako promotrimo organizaciju i duh, ne postoji nikakva razlika i po Božjoj dobroti današnja je Družba ista ona koja je proizašla iz ruku svetog Ignacija.«

Shvaćanje pisanja povijesti, koje se počela probijati u vrijeme Astraina, zahtijevalo je da ideja jedne Družbe Isusove koja je neokrnjena prošla kroz vremena ne bi bila samo predočena istina, nego da bi se suočavala i s »istinom« dokumenata. U slučaju misija na području Rio de la Plata djelo je gvatemalskog isusovca Rafaela Péreza (1842–1901) *La Compañía de Jesús en Sudamérica*, rado izabran način rekonstrukcije prošlosti. Tijekom svojih posljednjih dviju godina života Pérez je radio u kolegiju El Salvador u Buenos Airesu gdje se nalazio provincijski arhiv. Arhivi, koji se sa svoje strane uvijek predstavljaju samo djelomično i nikad potpuno, pružaju povjesničaru materijal da izvede svoj posao rekonstrukcije. Pérez je na raspolaganju imao niz vrlo bogatih dokumenata: oko četiri stotine pisama Vrhovnog poglavara staroj Paragvajskoj provinciji koje on nije upotrijebio, zajedno s pismima i uspomenaма isusovačkih misija koje su bile ustanovljene u prvim desetljećima 19. stoljeća.

Pisma Vrhovnog poglavara jesu za usporedbu i pomoć stožeri za najmoderniju dokumentaciju. Nije bilo potreba čitati ih da bi se »doznalo« da ona ne potječu samo iz slavne prošlosti, nego da opravdavaju i sadašnjost. Deset godina nakon što se Pérez preselio u arhiv, Antonio Astrain se time po prvi put poslužio da bi prelistao njegov dragocjeni sadržaj i stručno proučio.

Rafael Pérez je izravni baštinik isusovaca koji su se nakon izvršenog izгона iz Španjolske 1835. vratili u Rio de la Plata g. 1836. Kod nemira u Madridu g. 1834. bilo je petnaest isusovaca ubijeno. Pérez predstavlja svoj rad u uvodu koji će jednom zauvijek razjasniti mjesto starih redukcija. Isusovci koji su se vratili »pro-našli su od mnogih sela koje su njihovi predšasnici podigli samo još zadimljene ruševine i ostatke pepela. Gdje su stanovnici? Oni su se vratili u život u divljini, borave u šumama i trebat će poduzeti nova osvajanja«. Slike ruševina gomilaju se jedna na drugu.

Otuda »isusovačke ruševine« neće biti samo mjesto koje se putnicima pruža za promatranje, nego će preostaci ujedno biti relikvijar na kojem će se graditi novi život isusovaca u tim zemljama. Ostaci prošlosti ne će moći lako uklopiti u novo podignuta mjesta i građevine. Ono što nedostaje nadopuniti će se stranama koje mogu buditi sjećanja na staru slavu i oslanjati se na ono što zadržava temeljnu i ujedno svetu i time nedodirljivu funkciju. Za povijest Družbe Isusove, koja se nanovo uspostavlja u Americi, stare će misije predstavljati početak jednako kao i za Družbu Isusovu koja nastaje u Europi, onaj početak utvrđen u Rimu i ponovni polazak u Manrezu. Preostaci »misijske prokurate« u Buenos Airesu koju su djelomično koristili isusovci što su se 1836. vratili s o. Marianom Berdugom, za Péreza znači daljnje mjesto sjećanja. Prokuratura je nakon protjerivanja i kasnijeg ugnjetavanja Družbe bila korištena za druge gradske svrhe i pretvorena u vojarnu i javnu školu. »Ako istražujemo uzroke toga preoblikovanja — kaže Pérez — otkrit ćemo da ne postoji nikakav drugi razlog do pohlepe modernih država koje su se obogatile prisvajanjem crkvenih imanja.« I kao što nije moglo biti drukčije, opisuje Pérez s obzirom na prošlost svoj sadašnji nemir. Kao isusovac dva put je doživio izgon: prvi put kao student kad je Družba Isusova bila protjerana iz Gvatemale (1871) i drugi put kao svećenik (1881).

U kratkim crtama u Uvodu priča o situaciji koju su zatekli isusovci što su se vratili na stara imanja španjolsko–govoreće Amerike. »Tko će podupirati nove apostole?... Nakon oslobađanja španjolskih kolonija u nesretnim zemljama vlada anarhija i socijalno rasulo, jedan unutrašnji rat slijedi za drugim...« Misionari su morali pregovarati s republikanskim državama sljednicama koje su bile još lomljivije od onih koje je podupirao monarhistički oblik vlasti u Europi. U posebnom slučaju provincijâ na Rio de la Plata (Argentina, Paragvaj, Urugvaj) bili su teritoriji zbog prisutnosti brojnih velikoposjednika koji su se nalazili u ratu, u svom djelovanju jako ograničene. Dok su stare misije nastale na poticaj monarhije i, kao i cijela Družba Isusova, uključile se u dvorsko društvo, novi su apostoli bili sinovi svoga vremena. Misije, o čijem nastanku doznajemo na stranicama djela o. Péreza, slučajne su i nekoliko kilometara od Buenos Airesa udaljene ispostave, takozvane pokretne misije na selu, to jest misije bez čvrstog mjesta prebivanja.

U dopisivanju Berduga, koje je Pérez odabrao u svome djelu, pojavljuju se pokatkad misije kao poželjna mjesta, kao žudena mjesta. Na izvorištu toga prostora stoji Berdugov sin da kao misionar djeluje na Filipinima — san koji se dođuše kod Berduga nikada nije ispunio.

Izgon isusovaca iz Beunos Airesa (1841.) i onda iz Córdoba (1845.) u novoj su Družbi ponavljanje događaja stare Družbe. Izgon još jednom pokreće šačicu muževa na put prema mitskom srcu stare Paragvajске provincije. O. Bernardo Parés — tako izvještava Pérez — pošao je sa svojim subratom o. Anastazijem Calvom, natovaren »gramatikama, rječnicima, katekizmima, nagovorima i ispo-vjednim formularima na gvaranskom jeziku« iz kolegija u Buenos Airesu. Te knjige, tiskane u 18. stoljeću u redukcijama Loreta, Nuestra Señora de Fe i Santa María la Mayor, bile su veza koja ih je stavljala u kontakt »sa starim redukcijama koje su doduše bile razorene, ali su ipak novokrštenim Gvaranima, koji su isu-sovce poznavali iz tradicije i željeli da ih opet vide na svom tlu, ostavili ostatke«.

Pješačenje o. Parésa i njegova subrata postalo je, kao i prethodna, putova-nje na kojem su slabe misionareve snage morale nadvladati divovski napor: San Salvador (Entre Rios, Argentina), Salto (Urugvaj) sve do ulaska u državu Rio Grande do Sul (Brazil). Osnovali su osam misija sve dok su došli u Porto Alegre da bi se onda vratili u Asunción. Susret oca Parésa i paragvajskog predsjednika Carlosa Antonia Lópeza, što ga je Pérez datirao kasnije, vremenski je stavljen naprijed. López je izrazio želju da učitelji matematike i francuskog za njegova sina Francisca budu isusovci. O. Parés je Predsjednika podsjetio da je njegova nakana bila »da na teritoriju i na granicama Republike osnuje redukcije«. Pred-sjednikov je odgovor smjerao na to da nas probudi iz sna i da otvori prozor pre-ma dramatičnoj sadašnjosti. »To vruće želim, odgovorio je López, jer što se tiče Indijanaca ili ćemo ih reducirati ili poubijati«.

Političke prilike nisu dopustile da se Parésova želja ispuni. Misionar je mo-
rao prihvatiti Lopézov prijedlog i postao je učitelj razreda od dvanaest učenika. God. 1844. isusovci su bili prognani iz Paragvaja. Novi izgon značio je konačan svršetak mogućeg povratka u stare misije. Prije te sudbine Rafael Pérez vidio je kako se stare sjene i fantastične slike šuljaju kroz ruševine: »To je bio svršetak toliko žudene misije u Paragvaju; toliko apostolskih srdaca žudi za tim da se zemlja oslobodi od ruševina starih redukcija, ono cvatuće kršćanstvo koje je bilo smješteno između panda Arande i Pombala, čiji su grob [José Gaspar Rodríguez de] Francia te [Carlos i Francisco Solano] Lopéz oskvrnuli«.

Nemogućnost da se dođe do starih redukcija opet je pokrenula misionara da ga stavi u kontakt s »bugrima« (prezirni naziv s kojim su tada označavali uro-denike iz xokleng i kaigâng plemena u državi Santa Catarina, Brazil). Parésov izvještaj upućivao bi valjda na prekid iz kojeg bi se mogli primiti novi izazovi. Ti Indijanci su svi oni koje ovdje zovu »*bugre coroado* — vrlo živahni i izgleda spo-sobniji ljudi od Gvarana...«

Izgleda da se nešto promijenilo da se stare redukcije ne dopuste, da ih se na-pusti i da se dadne na nove fronte: »Uostalom — piše Parés svome provincijalu — moram obavijestiti vašu velečasnost da to niti jest niti može biti nešto što bi bilo slično starim redukcijama, jer to ne dopuštaju ni mjesne prilike ni Indijanci ni sadašnji uvjeti. Niti su moguće neke redukcije koje se nalaze tako blizu selima niti izolacija Indijanaca koji su naučeni ophoditi s kršćanima u susjedstvu i tu izo-laciju ne bi lako podnosili.« Ta neizbježna blizina naseljenika uzrokovala bi čitav

niz racija i ubojstava onog urođeničkog stanovništva koje bi se nalazilo u blizini nastalih američkih republika.

Izvan te društveno-političke situacije o. Roothan je u jednom pismu kao odgovoru o izvještajima o apostolskim putovanjima o. Berduga ocrtao nove izazove koji, po njegovu mišljenju, očekuju isusovce i u Americi i u Europi. »Usred tolikih nevolja našeg bližnjega i krajnjeg nedostatka duhovne utjehe čine mi se te ekskurzije [ruralne misije] koje na selu donose plod vrlo prikladnima; no s obzirom na činjenicu da smo preuzeli rad u kolegiju u Buenos Airesu i tamo smo potpuno angažirani, moram Vam dati nalog da se s najvećim naporom na prvom mjestu brinete za sve što se tiče njegove korektne uprave i da financijska sredstva koja su za to potrebna, koliko god bila visoka, budu ispunjene nade za duhovne plodove na drugim mjestima.«

Kao zaključak: »Ne zna se koliko je veliko dobro koje čini onaj koji se potpuno posveti poučavanju i odgajanju mladeži i vjeruje da ne čini ništa, i da bi bilo puno bolje kad bi pošao u misije: on ne zna, ali Bog to zna i oprostić će mu. To znaju neprijatelji religije kojima je trn u oku da se naši posvećuju misijama, na primjer u Francuskoj; no oni ne mogu podnositi da odgoj mladeži leži u našim rukama.« Nova apostolska fronta bila je utvrđena. Morat će se pričekati posljednja četvrtina stoljeća da bi opet došla u raspravu i jer su se opet pogledi usmjerili u prošlost da se potraže njezina izvorišta.

*Preveo s njemačkog i engleskog Ivan Macan
Tekstove lektorirao Leo Juko*